INTEGRALISMUL COȘERIAN ÎN CADRUL UNUI ORIZONT FILOSOFIC. CAZUL PARTICULAR AL ȘTIINȚELOR UMANE

Floarea VÎRBAN
Accademia Europea Di Firenze,
Italia

Abstract: *Coseriu's integralism is the result of a double turn in language studies, historical and philosophical. Such a perspective is in direct continuity with the philosophical tradition of human sciences. This article aims at delimiting Coseriu's place within this tradition and his eventual contribution to it.*
Keywords: *human sciences, [integral] linguistics as exemplary science*

1. Contribuția lui Coșeriu la cunoașterea limbajului este un fapt incontestabil. A abordat sau cel puțin a intuit aproape toate problemele majore ale limbajului. A asumat critic multe dintre teoriile anterioare și a tematizat nevoia de a extinde cercetarea limbajului dincolo de limitele lingvisticii clasice. Este deja recunoscut că sistemul său teoretic a marcat o dublă cotitură în lingvistică: istorică și filosofică. *Dar, are integralismul coșerian o valoare teoretică mai amplă, dincolo de lingvistică?* Acest aspect a fost abia recent și puțin discutat (Zlatev 2011; Vîrban 2015[2013], 2021a,b; Pârvu 2015, López 2021). În cele ce urmează mă voi opri asupra tradiției filosofice a științelor umane, cu intenția de a delimita locul lui Coșeriu în cadrul ei.

2. Diferența dintre științele umane și alte tipuri de științe (în specie, științele naturale și cele matematice) a fost intuită încă din antichitate și reafirmată în timpuri moderne. Deja Platon și Aristotel reflectă asupra naturii umane și asupra a ceea ce putem chema sfera *(a)facerilor umane* (omul și civilizația umană). Recunoașterea specificității științelor umane și cercetarea ei sistematică este însă de dată mai recentă.

2.1. Inițiatorul acestei discuții poate fi considerat Giambattista Vico. În contrast cu scepticismul cartezian, potrivit căruia numai Dumnezeu are acces la adevărul obiectiv, Vico arată că există un domeniu, cel al științelor umane (al istoriei și civilizației, în general), în care omul poate avea acces la adevăr. Bazându-se pe principiul analogiei, Vico susține că așa cum Dumnezeu cunoaște adevărul lumii, fiindcă este creatorul ei, tot așa și omul, care este creatorul proriei sale istorii (civilizații), poate avea acces la cunoașterea acesteia. În alte cuvinte, *verum et factum convertuntur* (adevărul și faptul coincid): a ști și a face sunt una la Dumnezeu (1972[1744/'39/'25]: 218); la fel, a ști și a face sunt una în planul civilizației umane. Vico distinge între *verum* (adevărul obiectiv), *quod rerum ordini conformatum* (care este conform ordinii lucrurilor), și *certum* (adevărul subiectiv) (1936[1720-22], II, Libro I, *Prolog,* 7, [30]-[31]). În plus, observă că diverselor științe le corespund diverse *ordini di pensare* (moduri de gândire). Metoda carteziană, eventual adecvată științelor matematice, duce, în științele umaniste, doar la certitudinea interioară a lui *cogito,* adică la simpla probabilitate a adevărului. Științele filosofice, insistă Vico, trebuie să depășească nivelul probabilității (1914 [1711-12], I, 217-18 și II, 271). *Știința nouă* (1972[1744/'39/'25]), lucrarea cea mai importantă a lui Vico, este concepută tocmai pentru a răspunde acestui deziderat, adică acela de a oferi un model de știință obiectivă (cunoaștere întemeiată) a civilizației umane și, implicit, o metodă de cercetare adecvată (cf. și Vico, 1943[1709]).

2.2. Ceea ce începuse Vico va fi continuat de tradiția germană, reprezentată mai întâi de Paul și de Dilthey, iar apoi de neo-kantienii de la Baden (Windelband, Rickert) și de la Marburg (Cassirer).

2.2.1. Deja Hermann Paul (1970[1880: 1-22]) își propune să arate că științele umane nu cad total în sfera psihologiei și încearcă să pună la baza lor principii prime, ca în orice *știință*. Paul se ocupă de cazul particular al limbajului și a tot ceea ce ține de istoria limbajului. Deși consideră la fel de importante dimensiunea istorică și pe cea sistematică, sfârșește prin a o reduce pe ultima la cea dintâi.

2.2.2. Primul care își propune să delimiteze conceptul de științe umane este însă Dilthey (1973[1883]: 4-14), care distinge între *Geisteswissenschaften* (*științe ale spiritului*) și *Naturwis-*

senschaften (*științe naturale*). *A*cestor tipuri de științe nu le-ar corespunde, potrivit lui Dilthey (1974[1895-96]: 248), obiecte de tip diferit, ci doar două atitudini diferite față de obiect, ca rezultat a două experiențe diverse, trăirea nemijlocită și, respectiv percepția externă a obiectului.

2.2.3. Wilhelm Windelband preia termenul de *Geisteswissenschaften* de la Dilthey, dar îl înlocuiește apoi cu cel de *Kulturwissenschaften* (*științe ale culturii*)[1] (1894: 9; 1907: 199, 205). Introduce și distincția între *concepte nomothetice* și *idiografice*, bazate pe principiul universal al naturii și, respectiv, pe cel individual al istoriei. În viziunea sa, cunoașterea este un produs exclusiv al minții, complet separat de realitate (1894: 8-10, 12-14).

În continuitate cu Windelband, Heinrich Rickert menține distincția dintre universalul științelor naturii și individualul științelor istoriei, dar o concepe mai mult ca pe o diferențiere teoretică, dificil de operat în practică. La rândul său, distinge între *concepte de valoare* (din istorie și științele umane) și *concepte de existență* (din științele naturii) (1902: 255; cf. 1921).

2.2.3. Ernst Cassirer continuă, dezvoltă și revizuiește punctele de vedere ale predecesorilor săi. Spre deosebire de Dilthey, distinge obiectul științelor umane de cel al științelor naturale. Precizează totuși că primul nu poate fi identificat cu *ego*-ul izolat de lume: „No simple opposition of «I» and world determines matters in language, nor in art, nor indeed even in myth and religion. Here, too, the intuition of both *(ego* and world) is built up within one and the same process which leads to a continual *setting apart* of the two poles" (1961[1942]: 82). Potrivit lui Cassirer, distincția lui Windelband între *nomothetic* și *idiografic* este una pur conceptuală, iar sistemul valorilor universale definit de Rickert nu contemplă felul în care se face legătura între sistem și faptul istoric (1961[1942]: 89–91). Mai mult, crede că limbajul și arta nu au nimic de-a face cu valoarea, de aici și distincția sa între *concepte stilistice* și *axiologice. Conceptelor naturii*, nu li se opun cele de valore, ci *conceptele culturii*. Pentru a distinge universul naturii de cel uman, Cassirer stabilește doi poli, *object-pole* (altul absolut, un lucru) și *ego-pole* (un alter-ego) (1961[1942]: 93). În plus, insistă asupra rolului intuiției (1961[1942]: 122-25), probabil și sub influența lui Husserl [vezi *infra* 2.4.]., și subliniază importanța relației dintre teorie și datele care provin din experiență (1961[1942]: 132).

2.3. Deși puțin considerat astăzi, dacă nu de-a dreptul ignorat în dezbaterea europeană cu privire la științele umane, gânditorul român A.-D. Xenopol era, la vremea sa, o voce importantă (Pârvu 2015: 5-6). Xenopol (1908) se ocupă de întemeierea istoriei ca știință și, mai mult, de importanța istoriei în întemeierea unei științe. Distinge între *faits de répétition* (fapte de repetiție) și *faits de succession* (fapte de succesiune); adică, între fapte care nu se transformă în mod semnificativ în timp și fapte care suferă acțiunea modificatoare a timpului[2]. De aici și distincția între *sciences de lois* (științe de legi) and *sciences de séries* (științe de serii). Apoi, în cadrul celor din urmă, distinge între *sciences de faits historiques réelles* și *sciences de faits historiques idéales*, adică între științe de fapte istorice reale și, respectiv, ideale. Mai departe, în cadrul primului sub-tip, diferențiază dezvoltarea Universului de cea a omului, iar, în cadrul celui de-al doilea, cunoașterea cu privire la fenomene imuabile de cea cu privire la fenomene schimbătoare. Istoria limbajului este parte a științele faptelor istorice reale care țin de dezvoltarea omului, alături de Istoria Politică și Socială, Istoria Religiilor, a Artei, a Obiceiurilor (Moravurilor), a Moralei, a Dreptului, a Literaturii, a Filosofiei (1908, 26). De reținut că limbajul este considerat un fapt uman istoric real. Prin includerea printre faptele de succesiune (care se modifică în timp) se afirmă, implicit, natura schimbătoare a limbajului (a limbilor).

2.4. Un moment important în tradiția științelor umane îl constitue fenomenologia lui Husserl. Ideile sale vor fi apoi dezvoltate de continuatorii săi, în particular de J. H. Pos și Maurice Merleau-Ponty – cel mai important continuator al lui Husserl.

2.4.1. În cadrul mai larg al discuției cu privire la (re-)întemeierea filosofiei ca știință riguroasă, Husserl observă mai întâi că nici filosofia naturalistă nici cea istoricizantă nu oferă un fundament pentru științele omului, ci doar teoria fenomenologică a esenței (1994a[1911]: 9-16; cf. 1994b[1931]: I, §7, 47). Introduce și distincția *cunoaștere pre-științifică – științifică* (1994a[1911]: 20). Ulterior

[1] Sub influența lui Windelband, acest termen va fi folosit și de Dilthey (1973b[1909]: 70), dar doar ca termen alternativ; termenul preferat de Dilthey rămâne cel de *Geisteswissenschaften*.

[2] Repetiția și succesiunea co-există în ambele tipuri de fapte, dar una este dominantă (Xenopol, 1908: 4)

(1913: cap. 1, §7, 8; cf. §9), diferențiază *științele naturii* (științe de fapte – *Tatsachenwissenschaften)* de *științele spiritului* (științe de esențe – *Wesenswissenschaften)* [științe umane]. Științele umane (ale spiritului) sunt prin definiție, științe eidetice, de esențe; se bazează pe intuiția eidetică, adică pe o cunoaștere *a priori,* originară. Mai târziu (1939: 220-21), Husserl distinge între un *a priori istoric universal* și unul *concret istoric,* adică între cadrul general în care se poate vorbi de întemeierea unei științe ca știință obiectivă (a unor adevăruri eterne) și posibilitatea de a dezvălui tradiția istorică a unei științe și a-i intui structura *a priori.*

2.4.2. J. H. Pos vede în fenomenologie un temei epistemologic pentru științe, în general, și pentru lingvistică, în particular. Preia de la Husserl [v. *infra* 2.4.1.] și distincția între *conștiință* [*cunoaștere*] *pre-științifică* și *științifică* [*pre-lingvistică – lingvistică*] (Pos, 1939: 254-55). Deși distinge, la rândul său, între un fel de *'a priori intern'* (subiectiv), dat de capacitatea minții de a lucra cu unități de înțeles și unul '*extern'* (obiectiv), dat de realitatea socială și structura lumii (1947: 288-289), Pos ajunge să se îndoiască de fundamentele conceptului de *a priori* la Husserl (Pos 11958[1952]: 273), ignorând însă poziția lui Husserl din *Ursprung der Geometrie* (1939).

2.4.3. Ca și Pos, Maurice Merleau-Ponty vede în fenomenologie un temei epistemologic pentru științele particulare, observând că intenția lui Husserl era tocmai „l'élaboration d'une philosophie intégrale, compatible avec le développement de l'ensemble des recherches de sciences humaines" și că „Husserl lutte pour une science intégrale, sans sacrifice de la science, ni de la psychologie en particulier […]. Le problème est donc celui-ci: comment découvrir un mode de connaissance qui ne se détache pas de l'expérience, et qui reste cependant philosophique. La solution du problème est cherchée dans l'intuition des essences, mode de connaissance ayant le caractère concret de la connaissance psychologique et la dignité de la connaissance philosophique" (1951a 402-3).

În opinia sa, deja la Husserl exista o deschidere spre științele particulare (psihologie, istorie și lingvistică (404). Merleau-Ponty pune accentual pe psihologie, și încearcă o reîntemeiere a acesteia ca *psychologie rigoureuse*, *psychologie intégrante*[1] [integrală] (405). Observă totuși că limbajul, mai mult decât psihologia, pune la încercare metoda fenomenologică. Nu folosește însă explicit termenii de *lingvistică* sau *istorie integrantă* [*integrală*]. În alte două lucrări unde se ocupă explicit de limbaj (1951b) și aspecte sociale (1951c). Nici aici nu introduce termenii de *lingvistică* sau *sociologie integrantă* [*integrală*], dar merge în această direcție (detalii în Vîrban 2015[2013])[2].

3. Coșeriu se situează în interiorul tradiției științelor umane, așa cum a fost dezvoltată de predecesorii săi (Vîrban 2003; cf. López 2021). Reamintește că *științele umane* diferă atât de *cele naturale*, cât și de *cele matematice*. Pentru a da doar două exemple sugestive, Coșeriu observă că punerea întrebării cu privire la schimbarea în limbă în termeni cauzali se datorează confuziei între științele umane și cele naturale (1997[1958]: I, 1.3., II, 1.1., VI, 1.1.-1.3.), iar principalul neajuns al glosematicii derivă din tratarea limbajului ca pe un obiect matematic (1954: 1.5.5., 5.8.3; 1997[1958]: VII, 2.3.). Coșeriu se ocupă de cazul particular al științei cu privire la limbaj, adică de lingvistică și filosofia limbajului. Legătura cu tradiția științelor umane este însă permanentă; la ea trimit multe dintre ideile directoare ale sistemului coșerian: conceperea limbajului ca obiect cutural-istoric (1997[1958]: VII, 4.), depășirea dihotomiei *sincronie–diacronie* în și prin istorie (1997[1958]), importanța cunoașterii originare (1954: 2.3.5., 4.2.1.-4.2.4., 5.8.4.), raportul *esență – realitate istorică concretă* a limbii (1954: 6.3.2.), legătura indisolubilă dintre lingvistică și filosofie (1997[1958]: VI, 3.2.3.).

Coșeriu reușește să dezvolte o teorie [lingvistică] riguroasă, o lingvistică integrală. Mai mult, are o viziune mai amplă, deliniind rolul lingvisticii printre științele umane și legătura ei cu filosofia. Deși critică unele aspecte ale teoriei lui Hjelmslev, îi recunoaște acestuia capacitatea (pe care o avusese înainte doar Humboldt) de a fi înțeles esențialitatea limbajului pentru cunoaștere și de a fi aplicat postulatul unor filosofi precum Vico, Husserl și Cassirer, postulat potrivit căruia teoria limbajului vine înainte de orice altă teorie, de unde și centralitatea lingvisticii printre științele umane (1954: 5.2.).

[1] Termenul *intégrante* este preluat de la Kurt Kofka (1935 – *Gestalt Psychology),* dar sensul este același din sintagmele precedente, *filosofie integrală, știință integrală* (Merleau-Ponty, 1988 [1951a]: 414).

[2] Pentru o discuție mai elaborată cu privire la pozițiile discutate mai sus (cu excepția celei a lui A.-D. Xenopol), vezi Vîrban, 2003: Introducere, 2.; cf. Partea I, secțiunile dedicate lui Husserl, Pos și Merleau-Ponty.

La Coșeriu, cotitura istorică și cotitura filosofică fac posibilă cotitura integrală, cea mai profundă și cea mai importantă. Integralismul poate servi pentru întemeierea cunoașterii din orice domeniu al lingvisticii în sens amplu (lingvistica cognitivă inclusă – Zlatev 2011). Mai mult, cum a fost deja sugerat (Vîrban 2015[2013]: 408), integralismul Coșerian poate fi un punct de plecare pentru alte științe, cele umane în particular. Ilie Pârvu, unul dintre cei mai importanți filosofi contemporani ai științei, crede că „it has an important epistemological potential for generalization" și, chiar mai mult, „can contribute essentially towards fulfilling the desideratum of a 'theoretical contemporaneity' of the human disciplines with the most developed classical sciences, dominated by the so-called abstract structural mode of theory-construction" (2015: 15-16).

4. Față de majoritatea gânditorilor menționați (Vico, Dilthey, Windelband, Rickert, Husserl, Cassirer), Coșeriu nu continuă în mod explicit discuția filosofică cu privire la științele umane. Demersul său se situează în planul (re-)întemeierii uneia dintre aceste științe – lingvistica.

Chiar dacă nu se ocupă de istorie, ca Xenopol, Coșeriu tematizează centralitatea dimensiunii istorice atât în planul limbajului și al cercetării acestuia (1997[1958]), cât și în general pentru științele umane (1979). Deși nu atât de explicit ca Merleau-Ponty, care își propune să aplice ideea lui Husserl de știință riguroasă în domeniul psihologiei (psihologia integrantă), fără a merge însă până la capăt, Coșeriu face un demers similar, al cărui rezultat este un model concret de știință umană riguroasă – *lingvistica integrală.*

Dat fiind rolul primar al lingvisticii, printre științele umane, relevanța integralismul coșerian transcende lingvistica, constituindu-se ca un model teoretic exemplar care poate fi observat în alte științe umane. Contribuția lui Coșeriu la dezvoltarea științelor umane este prin urmare dublă. Pe de o parte, oferă un model concret în planul unei științe particulare [lingvistica]. Pe de alta, nu pierde niciodată din vedere unitatea lingvisticii cu filosofia și unitatea științelor umane, adică exact ceea ce intuise Husserl și tentase să demostreze Merleau-Ponty (pentru psihologie). Coșeriu pleacă de la filosofie și se ocupă de o știință particulară [lingvistica], dar concepția sa are o valoare teoretică dincolo de lingvistică și, tocmai prin asta, are și valoare filosofică [epistemologică].

Bibliografie:

CASSIRER, Ernst, 1961[1942], *The Logic of Humanities* [*Zur Logik der Kulturwissenschaften*], Yale University Press, New Haven.

COȘERIU, Eugeniu, 1954, *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje,* Universidad de la República, Motevideo.

COȘERIU, Eugeniu, 1997[1958], *Sincronie, diacronie și istorie* [*Sicronía, diacronía e historia*], Editura Enciclopedică, București.

COȘERIU, Eugeniu, 1979, „Humanwissenschaften und Geschichte. Der Geschichtspunkt eines Lingusten", in *Det Norske Videnskaps-Akademi, Årbok 1978,* Oslo, 118-30.

DILTHEY, Wilhelm, 1973a[1883], *Einleitung in die Geisteswissenschaften. Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte,* Erstes Einleitendes Buch, II; in *id., Gesammelte Schriften*, Bd. I, 1, Stuttgard–Göttingen, 4–14.

DILTHEY, Wilhelm, 1974[1895–96], „[Über vergleichende Psychologie.] Beiträge zum Studium der Individualität", I. Naturwissenschaften und Geisteswissenschaften, in *id., Gesammelte Schriften,* Bd. 5, 242–58.

DILTHEY, Wilhelm, 1973b[1909], „Studien zur Grundlegung der Geisteswissenschaften", Dritte Studie; in *id., Gesammelte Schriften,* Bd. 7, 69–75.

HUSSERL, Edmund, 1994a[1911], *Filosofia ca știință riguroasă* [*Philosophie als strenge Wissenschaft*], Editura Paideia, București.

HUSSERL, Edmund, 1980[1913], *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie,* I, Niemeyer, Tübingen.

HUSSERL, Edmund, 1994b[1931], *Meditații carteziene* [*Méditations cartesiennes. Introduction à la Phénoménologie*], Editura Humanitas București.

HUSSERL, Edmund, 1939, „Die Frage nach dem Ursprung der Geometrie als intentional-historisches Problem", in *Revue internationale de Philosophie*, nr. 2, 203-25.
LÓPEZ Serena Araceli, 2021, „La dimensión epistemológica de la lingüística coseriana. A propósito de 'Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje' ", intervenție plenară la International Conference „Coseriu's Linguistics – Origin and Actuality", Zürich [online], 16-18 iunie.
MERLEAU-PONTY, Maurice, 1988[1951a], „Les sciences de l'homme et la phénoménologie", în *Merleau-Ponty à la Sorbonne. Résumé de cours 1949–1952,* Cynara, Grenoble, 397–464.
MERLEAU-PONTY, Maurice, 1960[1951b], „Sur la phénoménologie du langage", in *id., Signes*, Gallimard, Paris, 105-22.
MERLEAU-PONTY, Maurice, 1960[1951c], „Le philosophe et la sociologie", in *id., Signes*, Gallimard, Paris, 123-42.
PAUL, Hermann, 1970[1880], *Prinzipien der Sprachgeschichte,* Niemayer, Tübingen.
PÂRVU, Ilie, 2015, „The Tradition of Scientific Philosophy in Romania", in *Romanian Studies in Philosophy of Science*, Ilie Pârvu, Gabriel Sandu, Iulian D. Toader (eds), Springer Intern., 3–24.
POS, H. J., 1939, „Phénoménologie et Linguistique", in *Revue Internationale de Philosophie*, I, 1938–39, no. 2, 354–65.
POS, H. J., 1947, „The Foundation of Word-Meanings. Different Approaches", in *Lingua*, I, no. 3, 281–92.
POS, H. J., 1958[1952], „Valeur et limites de la phénoménologie", in *Keur uit de verspreide geschriften van Dr. H. J. Pos,* J. Aler und K. Kuypers (ed.), Deel II, *Beginselen en gestalten,* Arnhem, 265–80.
RICKERT, Heinrich, 1902, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung: Eine logische Einleitung in die historischen Wissenschaften,* J.C.B. Mohr, Tübingen–Leipzig.
RICKERT, Heinrich, 1921, *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft,* J. C. B. Mohr, Tübingen.
VICO, Giambattista, 1914[1711–12], „Prima risposta" și „Seconda risposta", in *id., Opere,* I, Gius. Laterza & Figli, Bari, 203–21, 239–76.
VICO, Giambattista, 1936[1720-22], *Il diritto universale,* in *id. Opere,* vol. II.
VICO, Giambattista, 1943[1709], *Despre metoda de studiu din timpurile noastre* [*De nostri temporis studiorum ratione*], București.
VICO, Giambattista, 1972[1744/'39/'25], *Principiile unei științe noi cu privire la natura comună a națiunilor* [*Scienza nuova o'intorno alla comune natura delle nazioni*], Editura Univers, București.
VÎRBAN, Floarea, 2003, *O fenomenologie a spiritului în limbaj. Cu o aplicație pe baza operei lui Nichita Stănescu,* Teză de doctorat, Universitatea București.
VÎRBAN, Floarea, 2015[2013], „Origini dell'integralismo coseriano: indagando su una possibile matrice fenomenologica", in *Oltre Saussure. L'eredità scientifica di Eugenio Coseriu // Beyond Saussure. Eugenio Coseriu's Scientific Legacy*, a cura di Vincenzo Orioles e Raffaela Bombi, Francesco Cesati Editore, Firenze, 397–410 [Coseriana IV].
VÎRBAN, Floarea, 2021a, „Lingvistica [integrală] – știință eidetică?", curs la Școala de vară „Actualitatea concepției lui Eugeniu Coșeriu", Cluj, 30 aug.-4 sept.
VÎRBAN, Floarea, 2021b, „Eugeniu Coșeriu – de la fenomenologie la lingvistică și dincolo de lingvistică", intervenție plenară la Conferința Internațională „Filologia modernă", Chișinău, 7-8 oct.
WINDELBAND, Wilhelm, 1894, *Geschichte und Naturwissenschaft: Rede zum Antritt des Rectorats der Kaiser-Wilhelms-Universität Strassburg, geh. am 1. Mai 1894,* J. H. ED. Heitz, Strassburg.
WINDELBAND, Wilhelm, 1907, „Logik", in *Die Philosophie im Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts. Festschrift für Kuno Fischer,* Zweite verbesserte Auflage, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 183–207.
XENOPOL, A.-D. [Alexandru-Dimitrie], 1908[1899], *La Théorie de l'Histoire. De principes fondamentaux de l'histoire.* Deuxiéme édition, Ernest Leroux, éditeur, Paris.
ZLATEV, Jordan, 2011, „From Cognitive to Integral Linguistics and Back Again", in *Intellectica*, 56/2, 125–47